

MUQANNA ASLIDA KIM EDI?...

WHO WAS MUQANNA REALLY?...

КЕМ НА САМОМ ДЕЛЕ БЫЛА МУКАННА?...

Mirzarahimova Gulnoza Muminovna

Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumani

39- umumta'lim maktabi o'qituvchisi

Telefon: +998900505003

Gulnozamirzarahimova71@gmail.com

Anotatsiya: Maqolada o'rta asrlar davrida arablarni Orta Osiyoga yurishlariga qarshi kurashgan, qo'zg'alon yo'l boshchilaridan bo'lgan Muqanna aslida kim bo'lgani haqida manbalar asosida ma'lumotlar bayon etilgan. Maqolani o'qish davomida tariximizning yanada ko'proq manbalar asosida, to'g'ri xulosalarga kelish muhimligi haqida ma'lumotlar berildi.

Annotation: The article provides information based on sources about who Muqanna was, one of the leaders of the rebellion, who fought against the Arabs' march to Central Asia during the Middle Ages. While reading the article, information was given about the importance of coming to correct conclusions based on more sources of our history.

Аннотация: В статье на основе источников приводятся сведения о том, кем был Муканна, один из лидеров восстания, боровшегося против похода арабов в Среднюю Азию в средние века. При чтении статьи была дана информация о важности прийти к правильным выводам на основе большего количества источников нашей истории.

Kalit so'zlar: "Muqanna", ya'ni "Niqobdor", Hoshim ibn Hakim, Narshaxiy, Hamid Olimjon, Sadriddin Ayniy, Napoleon Bonapart "Le Masque prophète", Abu Rayhon Beruniy.

Key words: "Mukanna", which means "Masked", Hashim ibn Hakim, Narshahi, Hamid Alimjon, Sadriddin Aini, Napoleon Bonaparte "Le Masque prophète", Abu Rayhan Beruni.

Ключевые слова: «Муканна», что означает «В маске», Хашим ибн Хаким, Наршахи, Хамид Алимджон, Садриддин Айни, Наполеон Бонапарт «Маска пророка», Абу Райхан Беруни.

Muqanna (taxminan 719-yilda tug'ilib, Marv yaqinidagi Koza qishlog'i —783-yil Shahrisabzda vafot etgan) — Movarounnahrda Arab xalifaligi hukmronligiga qarshi ko'tarilgan ozodlik harakatining boshlig'i (VIII-asrning 70—80-yillari). Bir ko'zi ko'r, boshi kal va basharasi xunuk bo'lganligidan boshi va yuziga ko'k parda

tutib yurgan. Shuning uchun ham "Muqanna", ya'ni "Niqobdor" laqabi bilan mashhur bo'lgan.

O'sha davrni ziyolilari yozishi bo'yicha tug'ilib o'sgan vatani Sug'da bo'lib, ammo hozirgi davr tadqiqotlar natijalariga asoslangan holda aslida Sug'd davlatiga chegaradosh bo'lgan Balxdan shaxridan ekanligiga bir ovozdan kelishilgan (hozirda shimoliy Afg'oniston). Asl ismi Hoshim ibn Hakim bo'lib, Narshaxiyning yozishicha, u ko'p o'qigan, g'oyat ziyarak bo'lib, kimyogarlik, sehr va tilsim ilmlarini o'rgangan. Arab, fors tillarini yaxshi bilgan. Ya'qubiyning tasvirlashicha, Muqannaning Hoshim ul-a'var, ya'ni bir ko'zli Hoshim deb ham ataganlar. Muqanna yoshlik chog'ida kudungarlik (matolarga ohor beruvchi) kasbi bilan shug'ullangan.

Xuroson noiblaridan Abu Muslim davrida sarhanglik (kichik lashkarboshi) va Abduljab-bor Azdiy davrida (757—759) esa vazirlik darajasiga ko'tarilgan. 759- yilda Xuroson amiri Abduljab-borning xalifaga qarshi isyonida qatnashgani uchun zindonga tashlangan. Bir necha yildan so'ng zindondan qochgan. 769-yilda Muqanna Marvga qaytib kelgan, shu yildan boshlab umrining oxirigacha Movarounnahrda Arab xalifaligiga qarshi ko'tarilgan xalq harakatiga boshchilik qilgan. U mazdakiylik ta'limotini targ'ib qilgan. Qo'zg'olon mag'lubiyatga uchragach, o'zini olov yonib turgan tandir ichiga tashlab, halok bo'lgan.

Muqanna timsoliga bag'ishlangan O'rta Osiyolik va Yevropa tarixchilari va olimlari tomonidan ko'plab asarlar yozilgan. Shular jumlasidan, Hamid Olimjon Muqanna jasoratiga bag'ishlangan "Muqanna" (1943) dramasini, Sadridin Ayniy "Muqanna isyoni" (1944) tarixiy-adabiy ocherkini yozgan. 1787 yili Napoleon Bonapart Muqanna timsoliga bag'ishlangan "Le Masque prophète" 2 betli kichkina hikoya yozgan.

Lrkin Muqanna haqida yozulgan asarlarning ishonarli manba sifatida Beruniy va Narshaxiy asarlaridan foydalansak aslida, tarixni haqiqatga yaqinroq qilib yoritgan bo'lir edi. Muqanna haqida Abu Rayhon Beruniy ma'lumotlari, asoslarini bir qancha manbalar asosida ko'rib chiqildi.

Buyuk olim Abu Rayhon Beruniy (973—1048) o'z davri taqozosiga ko'ra asarlarini arab tilida bitgan. Beruniyning birinchi yirik asari „Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar“ kitobidir. Asarning arabcha nomi „Al-osor al-boqiya an-qurun al-xoliya“ bo'lib, Yevropada „Xronologiya“, o'zbek sharqshunosligida „Osor al-boqiya“ nomi bilan mashhurdir. Beruniy „Osor al-boqiya“ni muhojirlik davrida yoza boshlagan va milodiy 1000-yili yozib tamomlagan. Bu asar katta shuhrat qozonib, Beruniy 27 yoshidayoq yirik olim sifatida e'tirof etildi. „Osor al-boqiya“ning „Payg'ambarlik da'vo qilgan kishilar va ularning aldangan ummatlari — ularga olamlar egasining la'nati bo'lsin — tarixlari ustida so'z“ bobida islomdan oldingi zamonlar va islom davrida payg'ambarlik yoki xudolik da'vo qilgan kishilar haqida ma'lumot berilgan. Asarning Muqannaga bag'ishlangan qismi qisqacha. Chunki Beruniy Muqanna va

uning tarafdorlari haqidagi batafsil ma'lumotlarni bundan oldin yozilgan „Oq kiyimlilar va karmatiylar haqida xabarlar“ kitobida bayon etganini ta'kidlaydi. Afsuski, bu asar bizgacha etib kelmagan. Abu Rayhon Beruniyning „Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar“ asari arabshunos olim Abdufattoh Rasulov tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilinib, 1968-yilda Toshkentda „Fan“ nashriyotida chop etilgan. Quyida keltirilgan parcha mazkur nashrdan olindi.

Abu Rayhon Beruniy „Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar“dan "Payg'ambarlik da'vo qilgan kishilar va ularning aldangan ummatlari — ularga olamlar egasining la'nati bo'lsin" — tarixlari ustida so'z... "Undan keyin Muqanna nomi bilan mashhur bo'lgan Hoshim ibn Hakim Marvda Kovakimardon nomli qishloqda yuzaga keldi. U bir ko'zli bo'lganidan yuziga ko'k shoyidan niqob tutgan edi. Muqanna o'zining xudo ekanini da'vo qildi va jasadga kirganini, chunki jasadga kirmasdan oldin birov unga qaray olmaganini aytdi. U Amudaryo orqali Kesh va Nasaf tomonlariga o'tdi. Xoqonga xat yozib, undan yordam so'radi, oq kiyimlilar va turklar uning atrofiga yig'ildilar, Muqanna ularga (boshqalarning) mollari va xotinlarini halol qildi, qarshilik ko'rsatganlarni o'ldirdi va Mazdakning barcha (yo'l-yo'rig'ini) ularga qonun qilib berdi, al-Mahdiy qo'shinini sindirdi va o'n to'rt yil hukmronlik qildi. Nihoyat u hijriy bir yuz oltmish to'qqizinchi yili qamal qilindi va o'ldirildi. Muqanna o'rab olingach, jasadi yo'q bo'lib ketishi va tobelari uning (yuqoridagi) gapiga ishonishlari uchun o'zini olovga tashlagan edi. Uning kuyamanu yo'q bo'lib ketaman (degan) mo'ljali muyassar bo'lmadi, balki (uning jasadi) tanurdan topildi. Uning kallasi olinib, o'sha kunlarda Halabda bo'lgan amir al-mo'minin al-Mahdiyga yuborildi."

Muqannaning Movarounnahrda tobelari ko'rinishda islom dinida bo'lsalar ham, ammo yashirin ravishda uning diniga amal qiladilar. Uning haqidagi xabarlarni forschadan arabchaga tarjima qildim va ularni „Oq kiyimlilar va karmatiylar haqida xabarlar“ (nomli) kitobimda to'la bayon etdim.

Muqanna isyoni - Movarounnahrda Arab xalifaligiga qarshi ko'tarilgan xalq ozodlik harakati (VIII asrning 769-783 yillari), Muqanna rahbarlik qilgan. Qo'zg'olonchilar oq kiyim kiyganlari uchun "oq kiyimliklar qo'zg'oloni" nomi bilan ham mashhur. Isyononda dehqonlar, qishloq hunarmandlari va mahalliy zodagonlarning 1 qismi qatnashgan. Muqanna Mazdak ta'limotining davomchisi sifatida ijtimoiy tenglikni keng targ'ib qilganligi ta'sirida qo'zg'olonchilar iqtisodiy tengsizlik va o'lkada arablar hukmronligiga qarshi kurash boshlaganlar. Muqanna o'ziga qarorgoh qilib Som tog'idagi qal'ani (Shahrisabz shahri yaqinida) tanladi. Samarqand, Buxoro, Kesh, Narshax shaharlari qo'zg'olon markaziga aylangan. Xalifa Mansur 775-yilda Jabroil ibn Yahyoni Ozarbayjondan katta harbiy kuch bilan Movarounnahrda yuborgan. Ammo Jabroil qo'zg'olonchilardan yengilgan. 10000 askar bilan Jabroilga yordamga yuborilgan Uqaba ibn Salim 1-marta Kesh va

Samarqandda G'aricha boshliq, 2-marta 14000 askar bilan Termiz yaqinida Sarhama va Kayyoki G'uziy boshliq qo'zg'olonchilar tomonidan tor-mor keltirildi. Natijada Naxshab va Chag'oniyon viloyatlari qo'zg'olonchilar qo'liga o'tdi. Isyon 776-yildan Buxoro vohasida kuchayib ketdi. Narshax qal'asi qo'zg'olonchilarning qo'rg'oniga aylantirilgan. Bunda "oq kiyimliklar"ning katta qismi to'plangan. Shu yili Narshax qal'asi yaqinida "oq kiyimliklar" bilan arablardan Buxoro amiri Husayn ibn Maoz va Samarqand noibi Jabroilning birlashgan qo'shinlari o'rtasida 4 oy mobaynida jang bo'ldi. Jangda "oq kiyimliklar"ning qo'li baland keldi, ammo son jihatidan ko'p bo'lgan arab qo'shinlari Narshax qal'asi devori ostidan uzunasiga 50 gaz lahim kavlab, uni qulatgach, qal'aga bostirib kirganlar. Qal'a ichida davom etgan shiddatli janglarda qo'zg'olonchilar yengilgan. Isyon rahbarlaridan Hakim ibn Ahmad va Hashviylar o'ldirilgan. Narshaxdagi qo'zg'olon bostirilgach, arablar asosiy kuchni Muqanna qo'zg'olonining markazi bo'lgan Samarqand va Keshga tashladilar. Xalifa Mahdiy 777-yilda Muqanna qo'zg'oloniga zarba berish uchun Nishopurga keldi. Xuroson noibi Maoz va Hirot amiri Sayd Harashiy boshliq katta qo'shin Samarqandga yuborildi. Isyonkorlar bilan bo'lgan jangda arab qo'shinlari mag'lubiyatga uchradi. Natijada Maoz Xuroson noibligidan iste'foga chikdi. 2 yillik to'qnashuvlardan so'ng Samarqand taslim bo'ldi. So'ngra arablarning birlashgan qo'shinlari Muqannaga qarshi tashlandi. Narshax va Samarqandda "oq kiyimliklar" yengilgach, mahalliy boylar sotqinlik qilib, arablarga yordam bera boshladilar. Ular arablar bilan birga Muqannaning Som tog'idagi istehkomini qamal qilishda qatnashdilar. Uzoq davom etgan qamaldan so'ng tinkasi qurigan muqannachilar taslim bo'ldilar. Muqannaning ukasi Qabzam 3000, Som qo'rg'oni mudofaasiga qo'mondonlik qilayotgan Sarhama 3300 kishilik qo'shini bilan Sayd Harashiyga taslim bo'ldilar. Ammo, arablarga taslim bo'lishni istamagan Muqanna o'zini yonib turgan tandirga tashlab halok bo'ldi.

Har bir xalq o'zining milliy qahramonlari, erksevar farzandlari, jasur sarkardalari bilan faxrlanadi. Vatanimiz tarixida ham bunday sheryurak, jasoratli bahodirlar, xalq qahramonlari ko'p o'tgan. Ammo, afsuski, ular orasida turli davru davronlar, evrilishlar tufayli, mavjud siyosiy qarashlar nuqtai nazaridan «yaratilgan» qahramonlar, soxta «erkparvar fidoyilar» ham yuzaga kelgan. Vaqt o'tib, mafkuraviy hukmronlik barham topsa-da, ayrim «qahramonlar» xalq ongu tafakkurida hali ham «mardlik va jasorat» timsoli bo'lib yashab kelmoqda. Ulardan biri Muqanna nomi bilan xalq ichida tanilgan, kelib chiqishi eroniylarga borib taqaladigan Hoshim ibn Hakimdir.

Ma'lumki, sobiq sovet mafkurasi xalqlar tarixini soxtalashtirish, milliy o'zligidan, teran tomirlaridan yiroqlashtirishga qaratilgan edi. Mafkura talabi bilan millatning asl farzandlari chetga surilib, aksariyat hollarda xoinlar, o'z millatiga, diniga, xalqiga qarshi bosh ko'targan soxta «qahramonlar» yaratilgandi.

Sovet hukmronligi yillarida diniy qadriyatlar oyoqosti qilindi. Din xalq uchun afyun ekani ochiq-oshkora targ'ib qilindi. Tarixda yashab o'tgan, o'zining bema'ni da'volari, shafqatsizligi, maishatparastligi bilan dong taratgan Hoshim ibn Hakim «erk va ozodlik kurashchisi»ga aylandi. U haqida she'rlar dostonlar yaratildi. Tarix darsliklarida Muqannaning qahramonliklari yosh avlod uchun ibrat namunasiga aylandi. Uning nomidan aytilgan she'riy misralar minglab adabiyot ixlosmandlariga yod bo'lib ketdi:

Xalqqa ayting, men aslo o'lganim yo'q,
Yov qo'liga taslim ham bo'lganim yo'q;
Men elimning yuragida yashayman,
Erk deganning tilagida yashayman!

Afsuski, bugungi kunda ham ko'pchilik uni yurtimiz, vatanimiz ozodligi uchun kurashgan, arab bosqinchilariga qaqshatqich zarba bergan yurtparvar sifatida biladi. Aksincha, hanuzgacha uning xalqimizga na jug'rofiy, na milliy, na diniy jihatdan aloqasi borligi haqida deyarli gapirilmaydi.

Hoshim ibn Hakim kim edi?

«Buxoro tarixi» asarining muallifi Abu Bakr an-Narshaxiy Muqanna va uning faoliyati haqida eng ishonchli tafsilotlarni yozib qoldirgan tarixchilardan biridir.

Uning boshi kal, bir ko'zi ko'r, yuzi juda xunuk bo'lgani uchun yuzida oltin niqob taqib yurgan va shu taxlit «muqanna» (niqobli) degan daqab olgan. O'zi esa «menda Allohning husni tajaliy etadi, agar yuzimni ochsam, uning nuri ko'zlaringizni ko'r qiladi» deb odamlarni ishontirgan.

Shu bois uni Marvdan Bag'dodga olib kelib, bir muddat zindonga tashlashadi. Zindondan chiqqach. Yana Marvga qaytib, odamlarni yo'ldan urishga, o'zining payg'ambarligiga ishontirishda davom etdi. Uning ta'limotiga ko'ra, Alloh dastlab Odam atoni yaratib o'zi uning tanasida zuhur etgan. Keyin uning ruhi Nuh, Ibrohim, Muso va boshqa payg'ambarlar jismga ko'chib o'tgan. «Ayni paytda Xudo menman, Xudo mening tanamdadir» deb da'vo qila boshlagan.

Shundan so'ng u o'z atrofiga muridlarini to'plab, atrofdagi qal'a va shaharlarga elchilarini yuboradi. Uni tan olmaganlarga qarshi urush e'lon qiladi. Xuroson va Movarounnahrda uning tarafdorlari ko'paya bordi. Ular 777- yilda «Oq kiyimlilar» nomi ostida arab xalifaligiga qarshi isyon ko'taradilar. Muqanna Kesh va Naxshab (Qarshi va Shahrisabz) viloyatlarini o'zining tayanch maskanlariga aylantiradi. Shu yerda, baland tog'dagi bir qal'ani o'ziga harbiy istehkom qilib belgilaydi.

Abbosiyalar xalifasi Muhammad Al-Mahdiy (775-785) unga qarshi katta qo'shin jo'natadi. Biroq, Muqannaga ko'r-ko'rona bo'ysungan tarafdorlari tish-tirnog'i bilan musulmonlarga qarshi kurashadilar.

Narshaxiy, Tabariy, Beruniy singari buyuk olimlar Muqanna xalqning boshiga katta balolar solgani, buzuqlik va fahshni targ'ib qilgani, musulmonlarni talab,

o'zlarini o'ldirgani haqida ma'lumotlar yozib qoldirishgan. Muqanna qayerda chiroyli ayol yoki qiz borligini eshitsa, o'z qal'asiga keltirar, ular bilan istagancha ko'ngilxushlik qilardi. Uning o'zi tobelari uchun zino, besoqolbozlik, talonchilik, bosqinchilik singari qabih ishlarga ruxsat bergandi.

Muqanna haqidagi to'qima afsonalar turli viloyatlarga yoyilgan, ayrim sodda odamlar bu cho'pchaklarga laqqa tushib, uni ko'rmasdan imon keltirishardi.

Kunlarning birida Muqannaning yuzlab «muridlari» uning diydorini ko'rish umidida u yashaydigan tog' etagiga kelib, uni ko'rmoqchi ekanliklarini aytadilar. Muqanna o'z siri ochilib qolishidan qo'rqib, mulozimlariga «qullarimga chiqib ayt, ular mening nurimga toqat qilolmay, kul bo'lishadi» deb buyuradi. Ammo, odamlar «parvardigorlari»ni ko'rish uchun hatto o'limga ham rozi ekanlarini aytishadi. Shunda Muqanna bir hiyla ishlatib, «banda»larga ko'rinish beradigan kunni tayin qiladi. O'zi esa, o'sha belgilangan kunda qal'asidagi ayollarga tog'ning kungay tarafida turib, qo'llaridagi kumush ko'zgu parchalarini quyoshga tutib turishni buyuradi. Quyosh Sharqdan tushishi bilan uning turi tog'da turgan ayollar qo'lidagi ko'zgu parchalarida aks aks etib, hamma yoq charog'on bo'lib ketadi. Buni «ilohiy karomat» o'rnida qabul qilgan odamlar Muqannaga sajda qiladilar.

Bu kabi soxta «mo'jizalar» Muqannaning shon-shuhratini tobora orttirardi. Tabiiyki, Muqanna tarafdorlarining kundan-kunga ortishi Abbosiylarni tashvishga solishi aniq edi. Ammo, Muqannaning tarafdorlari uning himoyasi uchun jonlaridan kechishga shay turishardi. 783 yilda Abbosiylarning Hirotdagi noibi Sa'id Xarashiy katta lashkar bilan Muqanna qal'asini qamal qiladi. Tog' tepasidagi qal'aga biror bir askar tirmashib chiqa olmas edi.

Biroq, uzoq vaqtlik qamalga dosh berolmagan Muqannaning ko'plab xos soqchilari qal'adan chiqib, arablar musulmonlarga taslim bo'ladilar. Muqanna esa, qal'a ichida faqat ayollar bilan qolgandi. Muqanna o'sha onda avval ayollarini, keyin o'zini o'ldirishni niyat qiladi. U avvaliga xizmatkorlariga qal'a ichidagi tandirga olov yoqib qizitishni buyuradi. Uch kun tandir obdon qiziydi.

U ayollariga sharob tutib, ularga yashirincha zahar soladi. Faqat birgina ayol sharobni ichmasdan yoqasining ichiga to'kib yuboradi. Ayollar bari sharobni ichishi bilan yerga yiqiladi. Haligi ayol ham o'zini o'lganga soladi. Muqanna tirik qolgan xizmatkorini ham o'ldirib, o'zini qizib turgan tandirga tashlaydi.

Shunday so'ng haligi ayol qal'a eshigini ochib, musulmonlarni ichkariga kiritadi va bo'lgan voqealarni aytib beradi. Shu tariqa, xalqni o'n to'rt yildan ziyod vaqt mobaynida aldab kelgan Muqannaning firib va nayrangdan iborat hayoti intiho topadi.

Muqanna asrlar davomida dahriylik, murtadlik, makr va nayrang timsoli bo'lib keldi. Faqatgina sovet hukmronligi yillarida, islom dini keskin ta'qib va ta'qiq ostida olingan yillarda firibgar, talonchi Muqannadan qahramon yasab, uni xalq ongiga singdirishga urinishdi.

Aslida aniq manbalardan ko‘rinib turibdiki, uning o‘zi ham dastlab arablarga xizmat qilgan. Uning asl maqsadi xalqni arablar zulmidan ozod qilish emas, aksincha o‘zining soxta dinini yoyish, odamlarni makr-hiyla bilan o‘ziga bo‘ysundirish, hukmronligini mustahkamlash edi. Ammo, tarix hamma narsani o‘z o‘rniga qo‘yadi. Muqannaning ishonchli manbalarda aks etgan kirdikorlari uning kim ekanini e’tirof etish uchun kifoyadir.

Bugungi tariximizni yosh avlodga, asl haqiqatlarni o‘rgatish, tarixiy xotirani to‘g‘ri shakllantirishda maktab darsliklarida ham Muqannaning aslida vatanparvar emas, balki murtadlik, makr va nayrang bilan nom qoldirganligini o‘qitila boshlagani tarixiy haqiqatlarni tiklanayotganligini natijalaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Rustam JABBOROV, O‘ZA
2. Crone, Patricia. "MOQANNA". Encyclopædia Iranica. Archived from the original on 2011-11-17. Retrieved 2021-04-18. Reputed to have come from Balkh (Balk), not Sogdiana, Hāšem participated in the ‘Abbāsīd revolution (see ABBASID CALIPHATE) and continued to serve as a soldier and secretary in the army at Marv under Abu Dāwud Qāled b. Ebrāhim al-Dohli (governor of Khorasan 137-140/755-57), and his successor ‘Abd-al-Jabbār b. ‘Abd-al-Rahmān al-Azdi (140-41/757-58).
3. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
4. <https://www.bmlisieux.com/archives/bonapart.htm>